

Ε.Ρ. Dodds : Οι Έλληνες σαμάνες

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ορφέας, Έρωτος Πρόσωπον

<https://epopteia.gr/180/dodds-oi-ellines-samanes/>

Από: *“Οι Έλληνες και το παράλογο”*, μτφρ Γιώργη Γιατρομανωλάκη, εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, β΄έκδ.

Οι υποσημειώσεις, πλην δύο, στο βιβλίο.

[...] Μια υποθετική γραμμή πνευματικής καθόδου που ξεκινά από τη Σκυθία, διασχίζει τον Ελλήσποντο προς την ανατολική Ελλάδα, συνδυάζεται ίσως με κάποια απομεινάρια της μινωικής παράδοσης που επιζούν στην Κρήτη, μεταναστεύει στην άπω Δύση με τον Πυθαγόρα και βρίσκει τον τελευταίο εξέχοντα αντιπρόσωπό της στη Σικελία, τον Εμπεδοκλή. Οι άνθρωποι αυτοί διέδιδαν πως πίστευαν σε μια αποσπάσιμη ψυχή ή εγώ, που με κατάλληλες τεχνικές μπορεί να αποσυρθεί από το σώμα, ακόμη και στη διάρκεια της ζωής• σε ένα εγώ που είναι αρχαιότερο από το σώμα και θα επιζήσει πέρα απ’ αυτό. Στο σημείο όμως αυτό κάνει την εμφάνισή της μια αναπόφευκτη ερώτηση: ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στο νέο αυτό γεγονός και στο μυθολογικό πρόσωπο που ονομάζεται Ορφέας αφενός, και αφετέρου στη θεολογία τη γνωστή ως ορφική; Και πρέπει να αποπειραθώ μια σύντομη απάντηση.

Σχετικά με τον ίδιο τον Ορφέα μπορώ να κάνω μια υπόθεση με κίνδυνο να αποκληθώ πανσαμανιστής. Πατρίδα του Ορφέα είναι η Θράκη, και εκεί στη Θράκη λατρεύει ή συνοδεύει ένα θεό που οι Έλληνες ταύτιζαν με τον Απόλλωνα. Συνδυάζει τα επαγγέλματα του ποιητή, του μάγου, του θρησκευτικού διδασκάλου και χρησμοδότη. Όπως μερικοί μυθικοί σαμάνες της Σιβηρίας, μπορεί με τη μουσική του να μαζεύει τα πουλιά και τα άγρια ζώα για να τον ακούσουν. Όπως κάνουν παντού οι σαμάνες, επισκέπτεται τον κάτω κόσμο, και το κίνητρό του είναι πολύ κοινό για τους σαμάνες – να ξανακερδίσει μια κλεμμένη ψυχή. Τελικά το μαγικό του εγώ επιζεί ως ένα ωδικό κεφάλι, που συνεχίζει να δίνει χρησμούς πολλά χρόνια μετά το θάνατό του. Τούτο επίσης θυμίζει Βορρά: τέτοια μαντικά κεφάλια εμφανίζονται στη νορβηγική μυθολογία και στην ιρλανδέζικη παράδοση. Συμπεραίνω πως ο Ορφέας είναι μια θρακική μορφή που μοιάζει πολύ με τον Ζάλμοξη – ένας μυθικός σαμάνας ή πρότυπο των σαμάνων.

Φυσικά άλλο πράγμα ο Ορφέας κι εντελώς άλλο πράγμα ο Ορφισμός. Πρέπει όμως να ομολογήσω πως γνωρίζω πάρα πολύ λίγα πράγματα για τον πρώιμο Ορφισμό, κι όσο πιο πολλά διαβάζω γι' αυτόν, τόσο η γνώση μου ελαττώνεται.

Πριν από είκοσι χρόνια θα μπορούσα να έλεγα αρκετά γι' αυτόν (όλοι μπορούσαμε τότε). Από τότε έχω αποβάλει πάρα πολλά από την γνώση μου• την απώλεια αυτή την οφείλω στον Wilamowitz,

στον Festugière, στον Thomas, κι όχι λιγότερο σ' ένα διακεκριμένο μέλος του πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας, στον καθηγητή Linforth. Επιτρέψτε μου να εξηγήσω την τωρινή μου άγνοια απαριθμώντας λίγα πράγματα που ήξερα κάποτε.

Ήταν μια εποχή που ήξερα: Ότι υπήρχε μια ορφική αίρεση η κοινότητα στην κλασική εποχή.

Ότι ο Εμπεδοκλής και ο Ευριπίδης είχαν διαβάσει μίαν ορφική «θεογονία», που ο Αριστοφάνης παρώδησε στους Ώρνιθες.

Ότι το ποίημα εκείνο, που είχε χαραχθεί αποσπασματικά στις χρυσές πλάκες των θουρίων και αλλού, ήταν μια ορφική αποκάλυψη.

Ότι ο Πλάτωνας πήρε τις λεπτομέρειες των μύθων του σχετικά με τον άλλο κόσμο από μια τέτοια ορφική αποκάλυψη.

Ότι ο Ιππόλυτος του Ευριπίδη είναι μια μορφή ορφική.

Ότι η έκφραση «σώμα-σήμα» είναι ένα ορφικό δόγμα.

Όταν λέω πώς τώρα πια δεν κατέχω αυτά τα στοιχεία των πληροφοριών, δεν έχω την πρόθεση να βεβαιώσω πως όλα είναι ψευδή. Έχω μεγάλη σιγουριά πως τα δύο τελευταία είναι: κι αλήθεια δεν πρέπει να μεταβάλουμε έναν αιματοβαμμένο κυνηγό σε ορφική μορφή, ή να αποκαλέσουμε «ορφικό» ένα δόγμα, που ο Πλάτωνας αρνιέται ξεκάθαρα πως είναι ορφικό. Μερικά όμως άλλα ενδέχεται πολύ καλά να είναι αληθινά. Αυτό που εννοώ είναι πως δεν μπορώ τώρα να πεισθώ πως είναι αληθινά• και ότι, μέχρις ότου μπορέσω να πεισθώ, το οικοδόμημα που χτίστηκε από μίαν αφελή πολυμάθεια πάνω σ' αυτές τις βάσεις παραμένει για μένα ένας οίκος των ονείρων –μπαίνω στον πειρασμό να το ονομάσω ασυνείδητη προβολή πάνω στην οθόνη της αρχαιότητας ορισμένων ανικανοποίητων θρησκευτικών πόθων που χαρακτηρίζουν το τέλος του 19ου αιώνα και την αρχή του 20ου.

Αν λοιπόν αποφασίσω προσωρινά να απαλλαχθώ από τους ακρογωνιαίους αυτούς λίθους, και αντί γι' αυτό να ακολουθήσω τους προσεκτικούς κανόνες της αρχιτεκτονικής που εξέφρασαν ο Festugière και ο Linforth, πόσο μέρος του οικοδομήματος στέκει ακόμη όρθιο; Φοβάμαι όχι πάρα πολύ, εκτός κι αν είμαι διατεθειμένος να το μπαλώσω με υλικό προερχόμενο από τις

φανταστικές θεογονίες, που διάβασαν έναν καιρό ο Πρόκλος και ο Δαμάσκιος, όταν ο Πυθαγόρας βρισκόταν στον τάφο του σχεδόν χίλια χρόνια. Και δεν τολμώ να το κάμω, εκτός στις πολύ σπάνιες περιπτώσεις όπου και η αρχαιότητα του υλικού και η ορφική του προέλευση είναι απόλυτα εγγυημένα. Παρακάτω θα αναφέρω ποια πιστεύω πως είναι μια τέτοια περίπτωση, μολονότι το θέμα είναι συζητήσιμο. Επιτρέψτε μου όμως πρώτα να εξετάσω όποια αναμφισβήτητη γνώση κατέχω ακόμη για τον ορφισμό, και να ιδώ τι περιέχει που να συγγενεύει με το θέμα του κεφαλαίου αυτού. Εξακολουθώ να γνωρίζω πως τον 5. και τον 4. αιώνα υπήρχε σε κυκλοφορία ένας αριθμός ψευδώνυμων θρησκευτικών ποιημάτων, που αποδίδονταν συμβατικά στον μυθικό Ορφέα, αλλά όσοι έκριναν τα πράγματα, γνώριζαν ή υπέθεταν πως ανήκαν σε μια πιο πρόσφατη πηγή. Η πατρότητα τους ποίκιλλε αρκετά, και δεν έχω κανένα λόγο να υποθέσω πως διακήρυτταν κάποια ομοιόμορφη ή συστηματική θεωρία• η έκφραση που χρησιμοποιούσε ο Πλάτωνας, βίβλων όμαδος, «οχλοβοή βιβλίων», υπονοεί μάλλον το αντίθετο. Για το περιεχόμενό τους γνωρίζω πολύ λίγα. Γνωρίζω όμως από καλή πηγή πως μερικά τουλάχιστον από αυτά τα βιβλία διδάσκουν τρία πράγματα, συγκεκριμένα: πως το σώμα είναι το δεσμοκτήριο της ψυχής, η φυτοφαγία είναι ένας ουσιαστικός κανόνας της ζωής και πως οι δυσάρεστες συνέπειες της αμαρτίας, και σ' αυτόν και στον άλλο κόσμο, μπορούν να ξεπλυθούν με τελετουργικά μέσα. Δεν υπάρχει καμιά άμεση μαρτυρία, ότι στην κλασική εποχή δίδασκαν το πιο φημισμένο από τα λεγόμενα «ορφικά δόγματα», την μετεμψύχωση• μπορούμε όμως να το συμπεράνουμε αυτό, δίχως αδικαιολόγητη βιάση, από την υπάρχουσα αντίληψη ότι το σώμα είναι φυλακή όπου τιμωρείται η ψυχή για τις προηγούμενες αμαρτίες της. Όμως και με την προσθήκη αυτή το συνολικό ποσό γνώσεων δεν είναι πολύ μεγάλο. Και δεν μου προσφέρει καμιά σίγουρη βάση για να ξεχωρίσω μια «ορφική» από μια «πυθαγόρεια» ψυχολογία• επειδή λεγόταν επίσης ότι οι Πυθαγόρειοι απέφευγαν το κρέας, εφάρμοζαν την κάθαρση και έβλεπαν το σώμα ως φυλακή, κι όπως έχουμε δει ο ίδιος ο Πυθαγόρας είχε δοκιμάσει την εμπειρία της μετεμψύχωσης. Στην πραγματικότητα δεν μπορεί να υπάρξει καμιά σαφής διάκριση ανάμεσα στην ορφική διδασκαλία, τουλάχιστον σε

κάποιες μορφές της, και στον Πυθαγορισμό• επειδή ο Ίωνας, ο Χίος, μια αρκετά αυθεντική πηγή του 5ου αιώνα, νόμιζε πως ο Πυθαγόρας είχε συνθέσει ποιήματα με το όνομα του Ορφέα, και ο Επιγένης, που ήταν ειδικός στα θέματα αυτά, απέδωσε τέσσερα «ορφικά» ποιήματα σε μερικούς Πυθαγόρειους. Αν υπήρξαν καθόλου ορφικά ποιήματα πριν από τα χρόνια του Πυθαγόρα, και στην περίπτωση αυτή αν δίδασκαν την μετεμψύχωση, παραμένει εντελώς αβέβαιο. Κατά συνέπεια θα χρησιμοποιήσω τον όρο «πουριτανική ψυχολογία» για να καλύψω και τις πρώτες ορφικές αλλά και τις πρώτες πυθαγόρειες δοξασίες για την ψυχή. [...]

Σημειώσεις:

29. Η θέση του Gruppe για την καταγωγή του ορφισμού στην Μ. Ασία έχει τελευταία υποστηριχθεί από τον Ziegler, P.-W., βλ. λ. «Orphische Dichtung», 1385. Αλλά η αδυναμία της θεωρίας αυτής είναι ότι οι θεϊκές εκείνες μορφές του μετέπειτα Ορφισμού, που σίγουρα προέρχονται από την Ανατολή –ο Ηρικεπαίος, η Μίσα, η Ίπτα και ο πολύμορφος φτερωτός Κρόνος–, δεν φαίνονται να υπάρχουν στην πρώιμη ορφική λογοτεχνία, και φυσικά μπορεί να είναι εισαγωγές μιας μετέπειτα εποχής. Η προέλευση της θεωρίας της αναγέννησης, κατά τον Ηρόδοτο, από την Αίγυπτο είναι αδύνατη, επειδή απλούστατα οι Αιγύπτιοι δεν είχαν τέτοια θεωρία (βλ. Mercer, Religion of Ancient Egypt, 323, και τους ειδήμονες που παραθέτει ο Rathmann, Quaest. Pyth. 48). Η προέλευση της θεωρίας από την Ινδία είναι αναπόδεικτη και ουσιαστικά αδύνατη (Keith, Rel. and Phil. of Veda and Upanishads, 601 κκ.). Φαίνεται, ωστόσο, πιθανό πως η ινδική και η ελληνική πίστη μπορεί να έχουν την ίδια απώτατη πηγή.

32. Γι' αυτούς τους «Έλληνες σαμάνες» βλ. Επίσης, Rohde, Psyche, 299κκ. και 327κκ., όπου οι περισσότερες έχουν συλλεγεί και ερευνηθεί· Η. Diels, Parmenides' Lehrgedicht, 14 κκ., και Nilsson, Gesch. I. 582κκ., που αποδέχεται την άποψη που έχει ο Meuli γι' αυτούς. Θα μπορούσε όμως να υποστηρίξει κάποιος ότι η σαμανιστική συμπεριφορά είναι ριζωμένη στην ψυχολογική συγκρότηση του ανθρώπου, και έτσι κάτι σχετικό θα είχε

εμφανισθεί στους Έλληνες ανεξάρτητα από ξένη επίδραση. Σχετικά όμως με την άποψη αυτή πρέπει να λεχθούν τρία πράγματα: (1) μια τέτοια συμπεριφορά είναι μαρτυρημένη στους Έλληνες ευθύς μόλις η Μαύρη θάλασσα άνοιξε στον ελληνικό αποικισμό, και όχι πριν (2) από τους πρωιμότερους καταγραμμένους «σαμάνες» ο ένας είναι Σκύθης (Άβαρης), ο άλλος Έλληνας που επισκέφθηκε τη Σκυθία (Αριστέας)• υπάρχει μεγάλη συμφωνία των συγκεκριμένων λεπτομερειών του ελληνο-σκυθικού και του σύγχρονου σιβηρικού σαμανισμού, ώστε φαίνεται μάλλον απίθανη η υπόθεση της απλής «σύγκλισης»: παραδείγματα είναι η αλλαγή φύλου του σαμάνα στην Σκυθία και στη Σιβηρία (Meuili, ό.π., 127 κκ.), η θρησκευτική σημασία του βέλους (σημ. 34 παρακάτω), το θρησκευτικό αναχωρητήριο (σημ. 46), η θέση των γυναικών (σημ. 59), η δύναμη πάνω σε άγρια ζώα και πουλιά (σημ. 75), το ταξίδι στον κάτω κόσμο για να σωθεί μια ψυχή (σημ. 76), οι δύο ψυχές (σημ. 111) και η ομοιότητα στις καθαρτικές μεθόδους (σημ. 118, 119). Μερικά απ' αυτά τα πράγματα είναι, πολύ πιθανό, συμπτώσεις• έτσι, παίρνοντάς τα ένα-ένα, δεν είναι κανένα αποφασιστικό• όμως η συλλογική τους βαρύτητα μου φαίνεται αξιοσημείωτη.